

A középkori Pécs

Pécs középkori fejlődését alapvetően meghatározta, hogy első királyunk, Szent István (997/1000–1038) a jelentős ókeresztény hagyományokkal és a magyar honfoglalást megérő egyházi épületekkel rendelkező antik Sopianae területén jelölte ki országa egyik püspökségének székhelyét. A település ennek következtében a püspöki városok sorába lépett, melyek európai összevetésben is egy önálló várostípust alkottak, s ez a város későbbi topográfiai fejlődésén is egyértelműen tetten érhető. A püspöki székhelyeket okleveleink a 13. századtól következetesen *civitas*ként említik, jóllehet nem tartoztak sem a tárnoki (értsd szabad királyi), sem pedig a személynöki városok sorába. Minthogy a település a középkor folyamán a püspök és részben a székeskáptalan tulajdonában volt, lakói jogilag jobbágnak számítottak. Megjegyzendő azonban, hogy őket is általában polgárnak nevezik a kiadványok. Ugyanakkor fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a települést semmiképpen sem sorolhatjuk a mezővárosok közé. Egyrészt mivel a 14. századtól megjelenő új településtípust a források *oppidum*nak nevezik, azonban e terminust városunkra sohasem alkalmazták. Másrészt pedig a 15. századra megszilárdult *civitas* és *oppidum* fogalmak jelentéstartalma is erre utal. Amíg ugyanis az előző mindenekelőtt a fallal övezett városok, az utóbbi a városfallal nem rendelkezőtelepülések jelölésére szolgál. A 14–15 század fordulóján felépülő városfalak Pécsnek egyértelműen városias külsőt kölcsönöztek, így a települést sokkal inkább egyházi földesúri városnak, semmint mezővárosnak tarthatjuk.

A püspök szentelési, tanítói és kormányzati hatalmat gyakorolt egyházmegyéje területén, így szükségképpen saját székhellyel kellett rendelkeznie, amely az egyházjog előírása értelmében azon a településen volt, ahol székesegyháza állt. Ezek alapján a pécsi püspökök esetében is maradéktalanul érvényes az általános meghatározás: „*rezidencia alatt azt az épületet (és átvitt értelemben azt a települést, amelyben a rezidencia áll) értjük, ahol a főúri udvartartás általában tartózkodni szokott*”. A rezidenciák számos ismérve közül magyar sajátosságnak tekinthetjük, hogy a magyar perjogban a törvényi előírás (1492:14. tc.) értelmében mindenkit csak saját rezidenciájáról (*residencia continua et perpetua, domus habitationis*) lehetett perbe hívni. A pécsi püspök fő rezidenciája tehát Pécsen, közelebbről a település északnyugati sarkában volt.

A Szent István alapította püspökségek közül egyedül a pécsinek ismerjük a pontos alapítási idejét, ugyanis korunkra maradt az alapítólevél 1404-ben készült, interpolált átírata. E szerint az alapítási ceremóniára Győrben került sor, 1009. augusztus 23-án. (1. forrásszöveg) Koszta László mutatott rá legújabbban Róma korai püspökségeink alapításában játszott meghatározó szerepére, melyet a védőszentek kiválasztása is egyértelműen tükröz. Az *imitatio Romae* jegyében ugyanis az Örök Város legjelentősebb patriarkális bazilikáinak patrónusai megjelentek a magyar székesegyházak védőszentjei között. Pécs Szent Péter címe a vatikáni, Kalocsa Szent Pál titulusa az ostiai út mellett elhelyezkedő falakon túli, míg az egi Keresztelő Szent János patrocínium a lateráni pápai bazilikák irányába mutat. Ugyancsak a pápai legátus javasolhatta István király számára, hogy a jelentős ókeresztény emlékekkel rendelkező településen jelölje ki az új püspökség székhelyét. Ezzel egyszersmind a keresztény hagyományok folytonosságát is meg tudták jeleníteni.

Pécs első püspöke az itáliai származású Bonipert, Benedek-rendi szerzetes volt, aki vélhetőleg az országba érkező pápai legátus, Azo bíboros ostiai püspök kíséretében érkezett az országba.

A város középkorban általánosan használt latin neve a *Quinque Ecclesiae*, melynek tükörfordítását találjuk meg a németnyelvű iratokban (*Fünfkirchen*). A településre vonatkozó *Peech* névalak első hiteles előfordulása 1297-ből származik.

Városszerkezet

A középkori település kialakulása szempontjából igen jelentős volt az antik Sopianae szerepe. A római település lakossága ugyan nem érte meg a magyar honfoglalást, azonban a város viszonylag jó állapotban lévő polgári és szakrális épületei fontos szerepet töltek be a középkori város kialakulásában is. A római város és a középkori város területe azonban ennek ellenére nem teljesen fedte egymást, hiszen a római polgárváros jelentős, a Rákóczi út vonalától délre eső része a középkorban nem volt lakott. A római kort követő évszázadokban az egykor szebb napokat látott Sopianae kisebb településcsokrokra hullott szét. Az államalapítást követően a település természetes módon, azaz nem az alapított városokra jellemzően fejlődött.

A középkori város első centruma nem az egykori római *civitas* területén alakult ki, hanem az attól északra húzódó temető nyugati szegletén. Ez a terület alkotta a város egyik központját a középkor évszázadaiban, ugyanis itt épült fel a székesegyház, a püspöki palota és a kanonokok közös életének színtere a dómmonostor is. A püspökvár, mely a 13. század végétől a latin *castrum* alakban bukkan fel a kútfőkben, természetszerűleg több építési periódus során nyerte el végleges középkori formáját. Felettébb megnehezíti a „kíváncsi” kutatók munkáját azonban, hogy napjainkban már csak az egykori erősség egyes részletei láthatók. Feltételezhető valamiféle védelmi rendszerrel már a tatárjárást megelőzően is igyekeztek megóvni a székesegyházat és a körülötte lévő épületeket, azonban ez nem jelentett komoly akadályt 1242 tavaszán a várost prédáló mongol csapatoknak. A kővár építését, amely teljesen illeszkedik a IV. Béla (1235–1270) által meghirdetett várépítési programhoz, Záh nembeli Jób püspök (1252–1280) nevéhez köthetjük, aki a korabeli tudósítások alapján maga is tapasztalt katona volt. A 14. századi átépítések nyomán belső várfallal és tornyokkal látták el. A 15. század végi erődítési munkálatok során épült fel a ma is látható kerek, kapubejárattal rendelkező barbakán. (1. kép) A néhány éve folyt ásátások azt is bizonyossá tették, hogy ugyancsak egy rondella állt a vár délkeleti sarkán is. Az átépítések nyomán jelentősen, mintegy 3,1 hektárra bővült az eredetileg 1,9 hektáros vár alapterülete. A korszerű erődítések ellenére kedvezőtlen elhelyezkedése miatt az erősség a tűzfegyverek időszakában már kevésbé bizonyult védhetőnek.

A püspökvár liturgikus célú épületei közül kétségkívül a székesegyház volt a legjelentősebb, benne a püspöki trónussal. Az újabb kutatások során felmerült az a hipotézis, miszerint esetleg a mai székesegyház időrendben csak harmadikként épült volna fel. E szerint feltételezhető, hogy Pécs első püspöke a hétkaréjos ókeresztény temetőkápolnában rendezte volna be székesegyházát. Utóda, Mór püspök (1036–1070/1075) kezdte meg az új (második) székesegyház építtetését, Orseolo Péter király (1038–1041, 1044–1046) támogatásával – akit itt temettek el – a mai bazilika nyugati részén. Végül az 1064-es tűzvészt követően kezdődhetett meg a jelenlegi helyén álló (harmadik) székesegyház több periódusra osztható építése a 11. század utolsó negyedében. (2. forrásszöveg) Legkésőbb a 13. század elejére elkészült a román stílusú, egy-egy keleti és nyugati toronypárral ellátott, keresztház nélküli háromhajós pillérbazilika. A hatalmas, öthajós csarnokkriptával rendelkező katedrális gazdag épületplasztikai díszítése észak-itáliai hatásokat mutatott. A bazilika utolsó jelentősebb középkori átépítésére a 15. század végén került sor, amikor gótikus boltozattal látták el a főhajót és a szentélyt. A Szent Péter tiszteletére szentelt székesegyház jelentőségét nem csupán az épület méretei (hossza: 67 m, tornyok nélküli szélessége: 24,5 m, magassága: 26 m), hanem az oltárok jelentős száma is érzékelteti. A késő középkorban jelenlegi ismereteink szerint összesen 27 oltárral, három kápolnával rendelkezett. (2. kép)

A püspökvárban a székesegyház mellett számos kápolna működött. Ezek közül az 1355 táján, a bazilika északnyugati oldalán épített Aranyos Mária tiszteletére szentelt volt a legimpozánsabb, melyet a régészeti feltárások is igazoltak. A püspöki palota a 15. század derekáig a székesegyház északi oldalán állt, majd ezt követően került át mai helyére.

A püspöki rezidencia, a magyar püspöki központokra jellemző módon, a település szélén állt, s e periférikus jellegét mindvégig megőrizte. Az izolációt nagymértékben felerősítette, láthatóvá tette a kővár kiépítése. Ennek nyomán, az itáliai és a francia püspöki székhelyektől eltérően, nem vált a városi élet, térszervezés meghatározó részévé a későbbiekben. A magyar püspökvárosok esetében a város valódi központja a plébániatemplom és a piactér körül formálódott ki.

A legújabb kutatások fényében úgy látszik, hogy a város egyik legkorábbi településsejtje is a püspöki rezidencia közelében, annak keleti–délkeleti részén alakult ki. A jelentős méretekkkel rendelkező hétkaréjos ókeresztény temetőkápolna (*Cella Septichora*) körül Árpád-kori sírokat tártak fel, ez pedig arra utal, hogy az épület lehetett e településmag temploma egészen a tatárjárásig. A mongolok pusztítása következtében károkat szenvedő templom később a püspökvár kiépítése miatt már nem épülhetett újjá. Ettől délre mutatható ki egy, a korszakra jellemző, gödörházakból álló kora Árpád-kori, inkább falusias jellegű kis település, amely a 13. század folyamán egyre városiasabbá vált.

A székesegyházi kanonokok közös élete legkésőbb a 13. század elejére Pécsen is megszűnt. Ennek nyomán, a püspökvártól keletre egy új városrész formálódott ki legkésőbb a 13–14. század fordulójára, amely Pécs városszerkezetének meghatározó részét alkotta. A méltóságviselők és a kanonokok a mai Káptalan utcában laktak, míg a főesperesek az attól délre eső, a Káptalan utca–Hunyadi út–Széchenyi tér–Janus Pannonius utcák közötti területen.

A 14. századi forrásokban felbukkanó *Óvár* (*Harangozó*) *vicus* bizonyosan a város nyugati részén kialakult településrészt jelölte. E városnegyed központjában állt a Szent István-kápolna (a 15. századtól plébánia), melyet, a körülötte lévő temetővel

szintén ásatások hoztak felszínre. A 13. században a városba érkező ferencesek e városrész déli részén építették fel kolostorukat.

A város központja a mai Széchenyi tér körül formálódott ki a 13. század folyamán, a kisebb településrészek összeolvadása által. A tatárjárást követően a város gyorsan benépesült központi részén épült fel a Szent Bertalan plébániatemplom (a dzsámi helyén állt), amely a város fő plébániája volt. A templomtól délre fekvő területen, a mai Jókai téren épültek fel a tekintélyes polgárok házai, itt alakult ki a város igazgatási és gazdasági központja, valamint piactere.

Szintén egy településrész alakult ki a déli városkapu közelében, attól nyugati irányban. E városmag központja az egykori Szent Benedek plébániatemplom volt (a mai Citrom utcában), melynek nyomait régészeti feltárások alapján ismerjük. E városrész, amely északi irányba a mai Jókai tér felé növekedett, lakosai az egykori római kőépületeket vették használatba. Az újabb kutatások alapján úgy tűnik, hogy a mai Kossuth tér a középkorban sem volt beépített, valószínűleg vásártérként működött. (3. kép)

A Domonkos-rend 1238 táján telepedett le a városba, kolostorukat a mai Munkácsy Mihály utcában (a Lenau Ház telkén) építették fel. A Szent Tamás tiszteletére épült templomuk a város délkeleti részének központja volt.

A városképben is határozottan megmutatkozó településrész, a *Malomszeg/Malomséd vicus* alakult ki a várostól északkeletre, a Tettye-patak mentén. Stratégiai okokból ugyanis e negyed a 14–15. század folyamán felépült városfalakon kívül maradt. Ott létesítettek kolostort és templomot az Ágoston-rendi remeték és a Domonkos apácák. A városnegyed központjában a Mindenszentek plébániatemplom állt. A városfalakkal övezett, 69 hektáros terület nem volt sűrűn beépítve: kertek, gyümölcsösök léte igazolható. A település utcaszerkezete a tatárjárást követően alakult ki. Két legfontosabb útja észak–déli, és kelet–nyugati irányba szelte át a települést, s a városfalak felépültét követően a négy városkapuhoz vezettek.

Gazdaság

A város középkori gazdaságát alapvetően rendkívül kedvező fekvése és klímája határozta meg. A fejlődés másik jelentős ösztönzője a településen működő nagyszámú egyházi intézmény volt, hiszen a klerikusok által támasztott kereslet serkentőleg hatott az egyes iparágakra. A pécsi püspök a 14. században az ország leggazdagabb főpapja volt, s a következő évszázadban is az „élmezőnyhöz” tartozott, így a legnagyobb megrendelőnek számított a városban, különösen az építőiparban dolgozók (kőfaragók, ácsok, festők) számára. A gazdag javadalommal rendelkező kanonokok hasonlóan az igényes megrendelők közé sorolhatók.

Pécsset, a korabeli források alapján a jelentős szőlő- és bortermelő városok közé sorolhatjuk. (3. forrásszöveg) Noha bora nem vetekedhetett a híres szerémségi nedűvel, mégsem volt ismeretlen az országos piacon. Ezt mutatja, hogy szegedi polgárok is vásároltak itt szőlőbirtokot. A közeli szőlőtermő vidékek közé tartozott Patacs, Ürög, Meszes, Szabolcs, Megyer, Málom. A városkörnyéki jó minőségű szántóföldeken gabonatermesztést folytathattak a helyiek, azonban a kései középkorban a település már valószínűleg gabona behozatalra szorult. A humanista Oláh Miklós is megemlékezett a Tettye patak mellet sorakozó malmokról, melyekben a gabonát őrölték. A szórványos középkori, a szintén felhasználható kora újkori adatok, valamint a régészeti leletek alapján egy rendkívül sokszínű iparos réteg kontúrjai rajzolódnak ki. Az egyes iparágak képviselői közül említhetjük – többek közt – a szabókat, szűcsöket, vargákat, molnárokat, mészárosokat, fazekasokat, majolikakészítőket, csontfaragókat, kovácsokat, ácsokat, a borbélyt, asztalgyártókat, kardcsiszárokat, ötvösöket. Ez utóbbiak városi működése az egyháziak és a gazdagabb polgárok támasztotta igényekkel hozható összefüggésbe, ugyanis ők általában liturgikus célú, valamint luxustermékek előállításával foglalkoztak. A pécsi ötvösök a királyi udvar számára is dolgoztak II. Ulászló (1490–1516) pécsi tartózkodása idején (1495 tavasza). Érdekes módon a céhekről mindössze egyetlen adatunk van, jelesül az ötvösök szervezetéről értesülünk.

Kedvező elhelyezkedése, valamint az a körülmény, hogy 150–170 km-es körzetben nem volt egyetlen jelentősebb település sem, nagymértékben hozzájárult Pécs gazdasági központtá válásához. Károly Róbert (1308–1342) pénzügyigazgatási reformja következtében Pécs lett a székhelye az egyik Pénzverő- és bányakamarának, amely közel egy évszázadig működött. Lehetséges, hogy rövid ideig pénzt is vertek a településen a padovai származású Szerecsen Jakab kamaragrófsága idején. A város a késő középkorra fontos kereskedelmi központtá vált. Kedden és pénteken tartották a hetipiacot, azonban eddig országos vásárról nincsenek információink, jóllehet valószínűsíthető, hogy sokadalmakra is sor került. A településen több kereskedő (*mercator*) és kalmár (*institor*) működése is kimutatható. Közülük a 15. század második felében a városba érkező németajkú *Veit* familia egy kisebb kereskedődinasztiát alapított. A foglalkozásukból adódó Boltos elnevezés rövidesen családnevükké vált. A település a régió kereskedelmi központjaként fontos szerepet töltött be az áruk közvetítésében. A város polgárainak anyagi gyarapodását nagymértékben elősegítette, hogy a 15. század végétől kezdve bekapcsolódtak az Alföldről Velencébe irányuló szarvasmarha kereskedelembe. Ugyanakkor Pécs minden jelentősége dacára sem volt képes a dél-dunántúli régió gazdaságát teljes mértékben kontrollálni, irányítani.

Társadalom

A középkori városok társadalma meglehetősen sokszínű volt, következésképpen nem szorítkozhatunk mindössze a polgárság bemutatására. A városok népességének jelentős részét a polgárjoggal, kiváltságokkal nem rendelkező cselédek, szolgák, napszámosok alkották. Egyházi központ lévén jelentős arányú klerikussal számolhatunk Pécsset. Ők státuszuknál fogva nem tartoztak a világi bíróságok, így a városi magisztrátus joghatósága alá sem. Mindazonáltal a településen nemesek is rendelkeztek ingatlanulajdonnal, polgárokká is válhattak, s mi több akár a városi magisztrátus élére is kerülhettek.

A preurbánus települések valódi várossá válása a Magyar Királyság területén a 12–13. század fordulójára tehető, mely folyamatban jelentős szerepet töltöttek be a Nyugat-Európából érkező bevándorló telepések, korabeli terminológiával élve, a *hospesek*. Országos viszonylatban is meglehetősen korán, 1181-ben tűnnek fel az első pécsi hospesek, akik nevük alapján vélhetőleg a mai német-francia nyelvhatár vidékéről érkezhettek a Mecsekaljára. (4. forrásszöveg) A kútfőkben, mindenekelőtt az oklevelekben következetesen polgárokként bukkannak fela város lakói, az országos gyakorlatnak megfelelően a latin *cives et hospites* terminust vagy ennek egy variánsát alkalmazva. A polgárság arányait tekintve többségében magyarok alkották a város lakosságát a vizsgált időszakban. Az idegen származású telepések közül a 12. század végétől egészen a 14. század negyedik évtizedéig a latinok (olaszok, franciák, vallonok) voltak többségben. Az 1330-as évek végétől figyelhető meg egy jelentős arányú német betelepülés, melynek következtében a századfordulóra a németek gyakorlatilag háttérbe szorították a *latinusokat*. Ezzel párhuzamosan, jelentős gazdasági súlyuk révén, melyet a korszakban mindvégig megőriztek, a város vezetésében is szerephez jutottak. A gazdasági-kereskedelmi kapcsolatok alapját sok esetben a rokon szálak is erősítették, melyek városunk esetében is kimutathatóak. A legtöbb németajkú igazolhatóan Bécsből érkezett, ugyanakkor pécsi polgárrá válva eredeti polgárjogukat is megtartották. Ugyanakkor Buda és Pozsony németajkú lakosságával is jelentős gazdasági, majd családi kapcsolatokat létesítettek a pécsiek. Geográfiai elhelyezkedésénél fogva jelentős horvát jelenléttel számolhatunk a középkori Pécsset, melyet az 1467-ben feltűnő Horvát utca elnevezés is megerősít. A külhoniak jelenléte a középkori város kultúráközvetítő szerepét erősítette, mindazonáltal nyilvánvalóan a város lakosainak mentalitására is hatással volt.

A város polgárai mind a püspök-földesúr, mind pedig az uralkodó felé adófizetéssel tartoztak, jóllehet forrásaink mind a kötelezettségek fajtáiról, mind pedig azok mértékéről – néhány kivételtől eltekintve – hallgatnak. A pécsi püspök, bármely földesúrhoz hasonlóan különböző szolgáltatásokra kötelezte városa lakóit. Az adóalap Pécsset is a ház, illetőleg háztelek volt. A 15. század közepén – alkalmasint már korábban is – a polgárok szabadon végrendelkezhettek szerzett javaikról, jóllehet mindössze egyetlen pécsi polgár testamentuma ismert eleddig. 1459 január végén rendelkezett javairól a vallon származású Bastognei Henrik, aki feleségére és gyermekeire, valamint a város egyházi intézményei számára készpénzt, ingóságokat és ingatlanokat hagyott hátra.

A püspöki központokra jellemzően városunkban is meghatározó volt az egyháziak nagyarányú jelenléte. Az egyházi hierarchia csúcsán természetesen a püspök állt. A mohácsi tragédiáig működő 28 főpap között szép számmal találunk külföldi származásúakat is, amely nem pusztán pécsi sajátosság. A németajkúak voltak közülük többségben (pl. Koppenbachi Vilmos, Albeni János és Henrik), de találunk köztük itálieit (Bonipert) éppen úgy, mint franciát (Bertalan). Ennek ellenére természetesen a magyar eredetűek voltak többségben. Püspökeink közül többen uralkodói szolgálatot is teljesítettek. Kalán püspök (1186–1218) királyi kancellár, valamint Horvátország és Dalmácia kormányzója volt, Alsáni Bálint bíboros (1374–1408) kancellárként és diplomataként is tevékenykedett, Ernuszt Zsigmond (1473–1505) pedig a kincstartói hivatalt irányította.

Pécsett két káptalan is működött. A székeskáptalan 40 javadalmasával a legnépesebb magyar kanonoki testületek közé tartozott. Szerepét kiemeltté tette, hogy hiteleshelyként (*loca credibilia*) a magyar hivatali írásbeliségben fontos szerepet töltött be. A püspökvárban működő társaskáptalan 10–12 kanonokjával országos viszonylatban a kisebbek közé tartozott.

A városban összesen négy plébánia működött a középkor folyamán, amint fentebb említettem. Ezek közül kiemelkedik a 13. században épült Szent Bertalan-templom. Ehhez tartozott egy ispotály is, amely a település magas fokú urbanizáltságnak bizonyítéka, ahogy a közelében létesült fürdő is. Ugyancsak Pécs fejlettségét mutatja, hogy a középkori Magyarországon megtelepedő valamennyi koldulórend (domonkosok, ferencesek, karmeliták, ágostonosok) kolostort létesített a Mecsek lábánál.

A város központi szerepét kellően szemlélteti az is, hogy a környéken élő nemesek is szívesen vásároltak házat a településen. A legkorábbi erre vonatkozó adatunk a 14. századból származik. Ekkor a Somogy megyei birtokos Sztárai Pál kőházáról értesülünk, amely a ferences kolostor közelében állt. Nem tudjuk mikor jutott pécsi háza birtokába Drakula havasalföldi vajda, mint ahogy azt sem, hogy a településen tartózkodott-e huzamosabb ideig. Mindenesetre 1489-ben egy piactéren álló kőház, melyet *Drakwlyahazanak* neveztek, s melyet egykor Jusztina, a néhai Drakula vajda özvegye egyik szolgájának adott, 200 aranyért cserélt gazdát.

A középkorban nem minden városlakó volt egyszersmind az adott település teljes jogú polgára. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy a városi lakosság mintegy 20–40%-a nem rendelkezett polgárjoggal. Közéjük számíthatjuk az egyháziak és a gazdagabb polgárok szolgálait, cselédeit, a szüretkező idején idénymunkát vállalókat.

A város késő középkori lakosságát illetően csupán becslésekre hagyatkozhatunk. Pécs városfalakkal övezett területe ugyan alkalmas lett volna akár 10 000 fő befogadására is, tekintve azonban a jelentős beépítetlen területeket (egyész nézetek szerint a város 2/5 része volt csupán beépített), 5–6 000 főre kalkulálhatjuk a település lakosságát. Ez magyar viszonylatban már nagyvárosi kategóriának számít, hiszen csak Buda, Pest, Esztergom, Szeged és Debrecen múlta felül. Európai összehasonlításban viszont csak a közepes nagyságú települések közé sorolhatjuk. Fontosnak tartom kiemelni az egyháziak lakosságon belüli viszonylag magas arányát (4–6%), amely a püspökvárosokra általánosan jellemző Európa-szerte.

A település irányításáról meglehetősen keveset tudunk. A várost a bíró (*iudex*) és a feltehetőleg 12 választott esküdtből (*iurati cives*) álló városi tanács igazgatta. Ugyan nem ismerjük pontosan a város egyházi földesurai által a polgárok számára biztosított kiváltságokat, azonban bizonyosan széleskörű autonómiával rendelkeztek. A bíró irányította testület elsősorban közigazgatási, igazságszolgáltatási és gazdasági jellegű ügyekkel foglalkozott. A városi tanács hivatali működésének nélkülözhetetlen kelléke volt az autentikus pecsét, hiszen csak a pecséttel ellátott okleveleket tekintették hitelesnek. A Mohács előtti időszakból mindössze kilenc városi oklevél ismert, közülük hat latin, a fennmaradó három pedig német nyelven íródott. Sajnos a források sporadikus volta miatt mindössze 11 bíró és csupán három esküdt polgár nevét ismerjük az 1526-ot megelőző időszakból.

Művelődés

A pécsi székesegyházi (káptalani) iskola meglehetősen jó hírnek örvendett és széles körű műveltséget biztosított hallgatóinak. Az iskola már vélhetőleg a 11. század első felében megkezdte működését, Bonipert az intézmény számára kérte *Fulbert* chartresi püspöktől, *Priscianus* grammatikai munkáját, melyet a középkor legteljesebb latin tudást nyújtó nyelvkönyveként tartottak számon. A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi kancelláriája magától értetődően szoros kapcsolatban állt az iskolával, hiszen mindkét intézmény irányítása az olvasókanonok feladata volt. Mind a székeskáptalan, mind pedig a székesegyházi iskola hatása a püspökség központjából távolra sugárzott. Ezt mutatja, hogy a káptalant és az iskolát távoli vármegyékből származók is felkeresték. Az 1290-es években Pozsegán a pécsi olvasókanonoki méltóság mintájára szervezték meg a lektori hivatalt és az iskolát is. A tananyag a következő tárgyakból állt: latin írás és olvasás, nyelvtan, szónoklat, számtan, mértan, alapfokú csillagászat, Gregorián ének, irat-szerkesztés.

1367. szeptember 1-én, az itáliai Viterbo városában állította ki V. Orbán pápa (1362–1370) kancelláriája a pécsi egyetem (*studium generale Quienqueeclesiense*) alapítólevelét. (5. forrásszöveg) Az egyetem Koppenbachi Vilmos püspök kezdeményezésére és Nagy Lajos király (1342–1382) hozzájárulásával alakult meg, melyre – a kor követelményeinek megfelelően – a Szentatya is áldását adta. Az alapítás szervesen illeszkedik a közép-európai egyetemalapítások sorába, mely a prágai egyetem életre hívásával (1348) vette kezdetét. Ezt követte Krakkó (1364) és Bécs (1365) egyetemének megalapítása. Az egyetemen felállították a jogi, és a bölcséleti fakultásokat, esetleg az orvosi kart is megszervezték. A pápai oklevél azonban egyértelműen fogalmaz a teológiai kar tekintetében, ugyanis annak felállítását nem engedélyezte. Az intézmény felállításában Vilmos püspök játszotta a központi szerepet, s nem utolsó sorban a pécsi püspökség anyagi lehetőségei. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy az egyetem professzora volt – jöllehet csak rövid ideig – a padovai egyetem híres jogász professzora *Galvano di Bologna*, akinek 600 forintos éves honoráriumra jelentősen meghaladta a korabeli egyetemi tanárok fizetését. Az egyetem létrejöttének okai közül kizárhatjuk a boszniai eretnekek térítésének szándékát, hiszen hittudományi karral nem rendelkezett az intézmény. Két fontos körülmény állt az alapítás hátterében. Ezek közül az egyik minden bizonnyal a város vonzáskörzetében élők tanulási szándéka volt. A 14. században ugyanis Magyarországról a pécsi és a szomszédos zágrábi egyházmegyékből tanultak a legtöbben külföldi egyetemeken. Ugyancsak fontos szempont volt egy belföldi intézmény létesítése, mely a királyi udvar számára szavatolta a megfelelő diplomata-utánpótlás képzését. Az uralkodó diplomatáinak döntő többsége ugyanis a királyi kápolna klerikusai közül került ki, akik korábban elsősorban Padovában és Bolognában folytattak kánonjogi tanulmányokat. A pécsi püspök kápolnaispánként és titkos kancellárként nyilvánvalóan beosztottjai képzését szerette volna gördülékenyebbé, s nem utolsó sorban olcsóbbá tenni egy hazai egyetem életre hívásával. A tanárok közül Galavanon kívül ismerünk még néhányat: Rudolf pécsi, Miklós pozsegai, és Pál szebeni prépostokat, Kolozsvári Bálintot, a nürnbergi Hermann Lurzot, Czudar Imrét. A *studium generale* csak rövid ideig működött, a 15. századot már bizonyosan nem érte meg.

A városban megtelepedett szerzetesrendek közül a domonkosok főiskolája (*studium particulare*) is népszerű lehetett a tanulni vágyó szerzetesnövendékek között. Itt készítették ugyanis fel a diákokat a magasabb szintű filozófiai és teológiai stúdiumokra, melyeket később a magyar provincia budai központjában, illetőleg külföldön folytathattak. Okvetlen említést érdemel a kolostor falai közt folyó magas szintű zeneoktatás, különösen az orgonaművészet. Az Ágoston-rendi remeték kolostorában valószínűsíthetjük a magyar rendtartomány főiskoláját.

A városhoz kapcsolódó könyvkultúra rövid ismertetése során, feltétlen meg kell említenünk Szent Mór püspök művét. Ez ugyanis az első magyar származású szerző által készített irodalmi alkotás. A latin nyelven íródott legenda két remete, Szent Zoerard–András és Benedek életét mutatja be (*Vita sanctorum heremitarum Zoerardi confessoris et Benedicti martiris*).

A tudós egyháziak saját könyvekkel is rendelkeztek, bár ezekről vajmi keveset tudunk. *Vespasiano Bisticci* firenzei könyvkereskedő beszámolójából értesülünk az Európa-hírű költő, Janus Pannonius és a szintén humanista műveltségű Handó György prépost itáliai könyvvásárlásáról. (6. forrásszöveg) Janus kétnyelvű (görög, latin) könyvtárát a püspök halála után Mátyás király (1458–1490) saját könyvtárába olvastotta be: Handó prépost pedig valószínűleg a székesegyházi bibliotéka állományát gyarapította megrendeléseivel.

Pécs a magyar városhálózatban

Az utóbbi évtizedekben a magyar középkori városokat funkcionális alapon értékelő kutatás, mely szempontrendszerének kidolgozása – külföldi, elsősorban német minták alapján – Kubinyi András professzor nevéhez köthető, rámutatott arra, hogy a Hármaskönyvben Werbőczy által a 16. század elején megfogalmazott városdefiníció korántsem tükrözi a ténylegesen városi szerepet betöltő középkori magyar települések számát, és térbeli elhelyezkedését. Az újabb vizsgálati rendszer sokkal alkalmasabb az egyes települések valódi jelentőségének, központi (városi) funkcióinak meghatározására, mint a korábbi, elsősorban jogi szempontú megközelítés, természetesen ez utóbbi létjogosultságát sem vitatva. (E módszer sem tökéletes azonban, hiszen a fejlődést kevésbé képes érzékeltetni, így csak a települések legfejlettebb, elsősorban 15. század végi állapotát tükrözi.) A tíz kategóriából álló centralitási pontrendszer alapján ugyanis lehetőségünk nyílik a városok valamennyi központi feladatának figyelembe vételével a települések rangsorolására. Az egyes kritériumcsoportok maximálisan 6 pontot kaphatnak, így összesen 60 pont adható. Egy település 15–16 ponttól minősíthető városnak, melyeknek négy fő csoportját különböztethetjük meg. A legfelső csoportba tartoznak a minimálisan 41 ponttal rendelkező központi helyek, az úgynevezett elsőrendű (főbb) városok. A 31–40 pont közöttiek másodrendű városoknak, a 21–30 pontosak kisebb városoknak és jelentős város-funkciójú mezővárosoknak, míg a 15–20 egységet elérők közepes város-funkciót ellátó mezővárosoknak tekinthetők. Pécs 39 ponttal a másodrendű városok között az első helyen áll, amely igen előkelő helyezésnek számít, hiszen olyan jelentős településeket előz meg, mint Esztergom, Bártfa és Eperjes, melyek közül az utóbbi kettő szabad királyi város volt.

Országos relációban – az eddigi kutatási eredmények alapján – 11. a városok között, azaz csak Buda, Pozsony, Kolozsvár, Kassa, Székesfehérvár, Szeged, Pest, Sopron, Várad és Zágráb előzi meg. Amint említettem, a püspöki székhelyek egy önálló várostípust alkotnak, ezért nem érdektelen tehát a püspökvárosok közti rangsort is szemügyre vennünk. A késő középkorra kialakult magyar egyházszerkezet két egyházprovinciájában összesen 14 egyházmegye működött (itt nem veszem figyelembe a horvát és a dalmát egyházmegyéket), mégis 16 várossal kell számolnunk. A kalocsai és a szerémi egyházmegyének ugyanis két székhelye volt, előbbinek Kalocsa mellett Bács, utóbbinak Szerémvár és Bánmonostor. Az adatok alapján úgy látszik, hogy mindössze Várad és Zágráb áll Pécs előtt. A mecsekalji településhez hasonlóan a másodrendű városok közé sorolható, de kevesebb centralitási ponttal rendelkezik: Esztergom, Eger, Győr és Vác; a harmadik kategóriába tartozik Bács, Kalocsa, Csanád, Veszprém és Nyitra; míg az utolsó, még városnak minősülő települések közt találjuk Gyulafehérvárt. A fennmaradó három püspöki székhely centralitási pontjait ugyan nem ismerem, azonban Diakovár, Bánmonostor és Szerémvár sem említhető a legjelentősebb középkori városaink között, így minden bizonnyal Pécs mögé kerülnek.

Az elmondottakat figyelembe véve egyáltalán nem tarthatjuk túlzónak a várost egyébként is jól ismerő Brodaries István későbbi pécsi püspök (1532–1537) értékelését: „*Pécs, a mohácsi vész előtt Magyarország nevezetesebb városainak egyike volt*”.

Ajánlott irodalom

1. Források

Pécs ezer éve. Szemelvények és források a város történetéből (1009–1962). Történelmi olvasókönyv. Főszerk. Márfi Attila. Pécs, 1996.

Oláh Miklós: Hungaria. Ford. Németh Béla. Bp., 2000. (Osiris, Millenniumi Magyar Történelem, Források)

2. Feldolgozások

Bezeredy Győző: A városkép és városszerkezet alakulása Pécsen. In: Baranyai Helytörténetírás 1982. Pécs, 1983. 265–293.

Békefi Remig: A pécsi egyetem. Bp., 1909.

Boda Miklós: Stúdium és literatúra. Művelődéstörténeti tanulmányok. Pécs, 2002.

Csapodi Csaba: Janus Pannonius könyvei és pécsi könyvtára. In: Janus Pannonius tanulmányok. Szerk. Kardos Tibor és V. Kovács Sándor. Bp., 1975. (Memoria saeculorum Hungariae 2.) 189–208.

Csizmadia Andor: A pécsi egyetem a középkorban. Pécs, 1965. (Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata 40.)

Dercsényi Dezső–Pogány Frigyes–Szentkirályi Zoltán: Pécs városképei – műemlékei. Bp., 1966.

Farbaky Péter: Szatmári György, a mecénás. Bp., 2002. (Művészettörténeti Füzetek 27.)

Fedele Tamás: Püspökök, prépostok, kanonokok. Fejezetek Pécs középkori egyháztörténetéből. Szeged, 2010. (Capitulum V.)

Fedele Tamás: Eine Bischofsresidenz in Südungarn im Mittelalter. Die Burg zu Fünfkirchen (Pécs). *Quaestiones Mediaevi Novae* 13 (2008) 179–219.

Fedele Tamás: A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526). Pécs, 2005. (Tanulmányok Pécs történetéből 17.)

Gabriel, Astrik L.: The mediaval universities of Pécs and Pozsony. Frankfurt a.M., 1969.

Gosztonyi Gyula: A pécsi Szent Péter székesegyház eredete. Pécs, 1939.

Granasztói György: A középkori magyar város. Bp., 1980. (Magyar História)

Kárpáti Gábor: Szerzetesrendek megtelepedése a középkori Pécsen. In: Dunántúli Dolgozatok Történettudományi Sorozat 3. Pécs, 1991. 165–176.

Kikindai András: A pécsi püspöki palota rekonstrukciója. In: Reneszánsz látványtár, Virtuális utazás a múltba. Szerk.: Buzás Gergely–Orosz Krisztina–Vasáros Zsolt, Bp., 2009.

Kosztai László: Püspöki székhely és városfejlődés. Pécs központi funkciói és vonzáskörzete a 14. század közepéig. In: Uő: Írásbeliség és egyházszerkezet. Szeged, 2007. (Capitulum III.) 83–112.

Kosztai László: A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi tevékenysége (1214–1353). Pécs, 1998. (Tanulmányok Pécs történetéből 4.)

Kosztai László: Egy francia származású főpap Magyarországon. Bertalan pécsi püspök (1219–1251). *Aetas* 1994/1. 64–88.

Kubinyi András: Városhálózat a késő középkori Kárpát-medencében. In: Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században. Szerk. Csukovits Enikő, Lengyel Tünde. Bp., 2005. (Társadalom- és művelődéstörténeti Tanulmányok 17.) 9–36.

Kubinyi András: Püspöki rezidenciák a középkori Magyar Királyságban. In: Uő: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Bp., 1999. (METEM Könyvek 22.) 213–223.

Nagy Imre: A magyar Athén. Pécs irodalmi műveltsége. Pécs, 2010.

Nemerkényi Előd: Latin nyelvtan a székesegyházi iskolákban. Fulbert, Bonipert és egy elveszett Priscianus-kézirat. *Aetas* 17 (2002) 77–88.

Pataki Vidor–Gosztonyi Gyula: Pécs legrégebbi hiteles ábrázolása. *Sorsunk* 1 (1941) 413–420.

A Pécsi Egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543). Szerk. Fedeles Tamás–Sarbak Gábor–Sümei József. Pécs, 2009.

Petrovich Ede: Janus Pannonius Pécssett. In: Janus Pannonius. Szerk. Kardos Tibor, V. Kovács Sándor. Bp., 1975. (Memoria Saecularum Hungariae 2.) 119–171.

Petrovich Ede: Adalékok a pécsi Szent Bertalan templom történetéhez. Pécs, 1953. (kézirat)

Petrovics István: Bastogne-i Henrik pécsi polgár végrendelete. *Pécsi Szemle* 12 (2009) Tél, 2–9.

Petrovics István: Városi elit a középkori Dél-Magyarországon. Pécs, Szeged és Temesvár esete. *Urbs. Magyar Városhistória Évkönyv* III. (2008) 41–69.

Petrovics István: A középkori Pécs utcái. In: Tanulmányok Pécs történetéből 18. Szerk.

Pilkhoffer Mónika, Vonyó József. Pécs, 2006. 43–60.

Pécs szerepe a Mohács előtti Magyarországon. Szerk. Font Márta. Pécs, 2001. (Tanulmányok Pécs Történetéből 9.)

G. Sándor Mária: Die Bischofsburg zu Pécs – Archäologie und Bauforschung. Pécs Püspökvár – Régészet és épületkutatás. Bp., 1999. (ICOMOS – Hefte des deutschen Nationalkomitees XXII.)

G. Sándor Mária: A reneszánsz Baranyában. Pécs, 1984.

Schwing József: Pécs város nevei. Neuhofen, 2009.

Sonkoly Károly: Emeletes középkori lakóház Pécs belvárosában. A Király u. 17. műemléki előkutatásának eredményei. In: Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Szerk. Bardoly István, László Csaba. Bp., 1998. 443–460.

Szabó Pál Zoltán: A kétezeréves Pécs. Pécs, 1941. (A Janus Pannonius Társaság Könyvtára 18.)

Szabó Pál Zoltán: A földrajzi helyzet Pécs fejlődésében. *Pannonia* 6 (1940) 392–403.

Szakály Ferenc: Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez. Bp., 1995. (Humanizmus és Reformáció 23.) 33–91.

Teiszler Éva: Handó György pécsi prépost (1465–1480). In: Egyházi arcélek a pécsi egyházmegyében. Szerk. Fedeles Tamás–Kovács Zoltán–Sümei József. Pécs, 2009. (Tanulmányok a Pécsi Egyházmegye történetéből V.) 43–50.

Timár György: Pécs egyházi társadalma Károly Róbert korában. In: Baranyai Helytörténetírás 1981. Pécs, 1982. 13–56.

Visy Zsolt: Újabb adatok a pécsi vár építéstörténetéhez. In: Tanulmányok Pécs történetéből 19. Szerk. Kaposi Zoltán. Pécs, 2007. 35–58.